

Р.Х.Джужураев
Ш.Э.Нөгматов

ДАРСАМИКЛАРНИНГ ТАРИХИЙ
ТАРАККИЁТ ЙЎЛИ ВА БУГУНГИ
КУНДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ
ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

Выдач _____

0000 «Узбекистанская городская типография» Зак. 497-4000

74
4-42

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

T. N. KORI NI'ZOMIY NOMIDAGI ЎЗБЕКИСТОН ПЕДАГОГИКА
ФАНДАРИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

РИСБОЙ ХАЙДАРОВИЧ ДЖУРАЕВ
ШУХРАТ ЭРГАШОВИЧ НЕЪМАТОВ

ДАРСЛИКЛАР ТАРИХИ ВА
УЛАРНИНГ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ
ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ

8610

Scanned

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILoyATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILoyATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Тошкент-2010

Ушбу кўланмада маърифатпарвар энёлилар томонидан Туркистон ўлкасида аҳолининг совоҳдонлигини оширишга қаратилган бир қатор янги дарсликлар, ўқув кўланмалари яратилиш борасида олиб борилган саъй-ҳаракатлари, машаққатли меҳнатлари талқини ўз ифодасини тошган. Шунингдек, мазкур дарсликларнинг қиссий таҳлили ва янги авлод дарсликларини яратилишда улардаги илғор ғоя-қарашлардан фойдаланиш тўғрисидаги тақрифлар кўланمانинг илмий салоҳиятини оширишга хизмат қилган.

Кўланма педагоглар, педагогик таълим йўналишлари мутахассислари, таълим назариси ва тарихи билан қизиқувчиларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

педагогика фанлари доктори, профессор
Р.Ш. Аҳлиддинов

Тақризчилар:

педагогика фанлари доктори, профессор
Р.Ғ. Сафарова
педагогика фанлари доктори
Ш.Қ. Мардонов

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни ва «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури», Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида»ги 1998 йил 13 майдаги 203-сонли қарори, «Ўзлуксиз таълим тизими учун Давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тўғрисида»ги 1998 йил 5 январь 5-сонли қарори талабларига мувофиқ умумий ўрта таълим тизимида туб ўзгаришлар рўй берганлиги бу жараёнда фойдаланиладиган ўқув адабиётлари ва дарсликларга ҳам янги-ча талаблар қўйишни тақозо этди.

«Ўзлуксиз таълим тизими учун ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш концепцияси»да дарсликка тегишли ўқув фанининг ҳам назарий, ҳам амалий ривожланишида ўтмишимиздаги бой интеллектуал меросимизнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиш талаби қўйилди.

Аждолларимизнинг педагогик мероси, улар яратган мактаб, миллий анъана ва қадриятлар, улкан халқ педагогикасининг бой тажрибасига суяниб ўқув-ўқувчи манбаларнинг янги авлодини яратиш лозим. Ўзбекистон Республикаси президенти И.А.Каримов мамлакатимизда умумий ўрта таълим мактабларида кўлланиладиган дарсликларга алоҳида эътибор бериб: «... дерали барча соҳада дарсликларимиз аҳоли бутунли ва ертангли қуни талаблари даражасида эмас. ...Эски қолганда, мустақил даврда ёзилган дарсликлардан фойдаланиб, эски мафкурадан халос бўлмастан боғлашимизни янги-ча фикрлашга ўргата ол-маймиз, ахир»,¹ – деб таъкидлайди.

Оқоридиги фикрдан хулоса чиқарган ҳолда дарсликлар ва ўқув кўланмаларнинг сифати, самарадорлигини оширувчи омилларни аниқлаш ҳамда уларни амалиётга татбиқ этиш зарур.

Дарслик сифатини таъминловчи омиллар сирасига:
- дарсликнинг мазмунан ва шаклан шахста йўналтирилиши (А.В.Хуторский);

¹ Каримов И.А. Барқамол авлод - Ўзбекистон тараққиятини қўлловчи: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида бўлган нутқи. 1997 йил, 29 август. // Барқамол авлод - Ўзбекистон тараққиятини қўлловчи. - Т.: Шарқ, 1997, 8-б.

- дарсликни дидактик лойиҳалаш жараёнида таъриф ва қондаларни ўқувчилар учун тушунарли тилда тақлим этиш, дарслик ҳажми, ўқувчиларда ўқиб-ўрганиш кўникмаларини мустаҳкамлаш учун берилган материалларнинг назарий ва амалий қисмларини аниқ чегаралашга аҳамият бериш (М.Махмудов);

- дарслик яратилганда ўзига хос дидактик тамойилларга риоя қилиш (Д.Шодиёв, Р.Сафарова, М.Рихсиева);

- дарслик воситасида илгор педагогик технологиялардан фойдаланишни назарда тутиш, унинг таълим жараёни ахборотли модули сифатида намоян бўлишига эришиш (Р.Сафарова, У.Мусаев ва б.) қабилар қайд этилган².

Бироқ, дарслик сифатини таъминлашнинг яна бир омилли сифатида тарихийликни ҳам назарда тутиш керак. Дарслик самарадорлигини таъминлашда унинг тарихий ривожланиш йўли, ўтмиш ва бўлувчи кун янги авлод дарсликларини қиссий ўрганишнинг аҳамияти бекиёсдир.

Республикамиз мустақилликни кўпга киритган дастлабки кунлардан бошлаб таълим тизимини такомиллаштириш, жумладан, давр талабига жавоб берадиган замонавий дарсликларнинг янги авлодини яратишга алоҳида эътибор бериб келмоқда.

Дарҳақиқат, умумий ўрта таълим тизимида дарсликлар ва ўқув кўлланимлари алоҳида аҳамият касб этади. Шундай экан, дарслик яратувчи муаллимлар дарслик ва ўқув кўлланимлари яратилганда миллийликка алоҳида эътибор қаратишлари лозим.

Янги авлод дарсликлари ва ўқув-услубий кўлланимларининг яратилиши ҳақида Ўзбекистон Республикаси президенти Ислом Каримов Олий Мажлисининг IX сессиясида сўзлаган матбузасига: «Олимлар орасида дарслик ёзишга пастрок бир илмий иш сифатида қараш илгавти бор... Ахир дарсликларда миллият фикрининг, миллият тафаккури ва миллият мафкурасининг энг илгор намуналари акс этиши керак»³ лигини уқтирган эди.

Шу ўринда тарихга бир назар ташлайлик. XX асрнинг 17-20 йиллардан бошлаб, то 80-90 йилларгача дарсликларимиз қай

авлодда яратилди? Муаллимлар дарсликлар тўзишда нималарга эътибор қаратдилар? Ушбу соҳада ҳам марказлашган сиёсат устуни элими? қай саволларга жавоб бериш керак.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси президенти И.А.Каримов ҳақини тарзда таъкидлаганидек: «Ўзбек тарихимиздан маълумки, ҳар қандай зўравон босқинчилар ва юртимизда ҳукмронлик қилмоқчи бўлган қучлар ёвуз ниятларига эришиш учун, аввало, миллий маданият ва анъаналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни маънавий жиҳатдан заифлаштиришга, қуч-қудратимизни йўқотишга ҳаракат қилганлар. Бу ҳақиқатни ҳеч қачон ёлнимиздан чиқармаслигимиз керак»⁴.

Дарсликлар ва ўқув-услубий кўлланимлар ҳақида фикр юритар эканмиз, бўлувчи кунда таълим мусассасаларида кўлланилаётган дарсликларни такомиллаштириш борасида қандай ишлар қилинаётганлиги ҳақида чуқурроқ ўйлаш лозим. Шу нуқтага назардан, 1997 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни, «Қарлар тайёрлаш миллий дастури» ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирилар Маҳкамасининг 1998 йил январда қабул қилган «Ўзбекистон таълим тизимини дарсликлар ва ўқув адабиётлари билан таъминлашнинг такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори муҳим аҳамиятга эга.

Мамлақатимизда мустақиллик йилларида бир қатор янги дарсликлар яратилди ва мавжудлари такомиллаштирилди. Жумладан, ўқиб, она тили, адабиёт, тарих, география, табиатшунослик фанларидан янги мазмундаги дарсликлар жорий этилди. Шу давргача умумий ўрта таълим тизимининг ўқув режасида бўлмаган Ватан туйғуси, миллий истиқбол ғояси, атрофимиздаги олам, одобнома фанларидан янги дарсликлар яратилди. Мамлақатимизда дарслик яратилишнинг танлов тизими, яъни тендер жорий қилинди. Ушбу дарсликларнинг тахлилли натижалари шунини кўрсатдики, уларда ворисийликка ҳамма вақт ҳам амал қилинмаган, ҳалқимизнинг дарслик яратилиш соҳасидаги тарихий тажрибаларидан унумли фойдаланишга эътибор берилмаган, бу соҳадаги анъаналарни давом эттириш назардан четда қолган.

² М.Иноғлова. Ўзбек ашфоёе дарсликларининг тарихий тараккоти босқичлари ва дидактик асослари: пел. фан. номзоли илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация – Тошкент: 2006

³ Барқамол авлод – Ўзбекистон тараккотиининг пайдевори. – Тошкент: Шарк, 1997, 8-б.

⁴ Барқамол авлод – Ўзбекистон тараккотиининг пайдевори. – Тошкент: Шарк, 1997, 32-б.

Маълумки, дарсликлар тарихи узок асрларга бориб тақалади. Унинг ривожланиш тарихини ўрганиш натижалари, эрамингдан олдинги иккинчи минг йилликда дарсликларнинг дастлабки нусхалари яратилга бошланганлигини кўрсатади. Археологик қазилмалар натижасида Шарқда, хусусан, Фурут ва Дажда дарёлари оралиғида яшаган қадимги халқлар сопол тахтачаларга битган матн қолдиқлари топилган. Шу топилмалар қадимда «қўлланма» ва «дарслик»лар вазифасини ўтаган. Кейинчалик бошқа Шарқ халқларида папирус ёки пергаментларга битилган қўлёзма ўқув китоблари вужудга кела бошлаган. Улар маълум бир соҳа, касбга ўргатиш учун асосий манба вазифасини ўтаган.

Дарҳақиқат, қадимда дарсликлар китоб шаклида тартиб қилинмай, улар хайвон терилари ва даракт пўстлоқларига «қўлобола» ёзув кўроллари ёрдамида ёзилган.

Тарихий адабиётларда айтилишича, арифметик масалалар тўпламидан иборат биринчи дарслик арманистонлик олим Давид Ангилмас томонидан миқодий VI асрда яратилган. Ушбу ноёб асарнинг бир нусхаси Ереван шаҳридаги Матенадаран (қадимги қўлёзмалар тўпланган улкан архив)да сақланмоқда. Шунининобатга олиш керакки, педагогика ва психология фанларининг тараккиёти натижасида дарсликларнинг шакли, мазмунини ва таркибىни тўзлиши аста-секин ривожланиб, такомиллашиб борди.

Шу ўринда профессор К.Юсуповнинг аждодларимиз яратган маориф тизимида баҳо бериб, ўтмишда биз «ёски» деб тахкирлаб келган мактабларимизу мадрасаларимизнинг оламшумул тажрибалари борки, уларни ўрганиб, миллий мактаб тизимида жорий қилиш халқ маорифини янгича нуфўз ва қуч-қувват бағишлайди, деган гаплари муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбек халқининг ўзига хос хусусияти, тарихий-ижтимоий, маданий-маиший аҳволи, урф-одати, анъанаси, халқ оғзаки ижоди, адабиёти ва санъати, мейморий ёдгорлиқлари, қолаверса, мактаб ва мадрасалардаги таълим-тарбия тизими, халқ энёиллари томонидан яратилган китоблар, уларнинг ёзуви, тили ва дини каби дарсликлар ҳам халқнинг маънавий мулкидир. Шундай экан, халқ таълими тизимининг ўтмишдаги ҳолатини чуқур ўрганишда ўша давр дарсликлари ҳамда ўқув қўлланмалари алоҳида аҳамиятга эга.

Маммога оид манбаларнинг таҳлили шунини кўрсатдики, республикамиз олимлари дарсликлар тарихига оид қатор тадқиқотлар олиб борганлар. Хатто, собик Совет ҳукумати даврида ҳам маърифатпарварларнинг фаолиятини ўрганишга бағишлаб қатор илмий изланишлар амалга оширилган. Жумладан, С.Ражабовнинг «Ўзбекистонда совет мактаби тарихига доир», Э.Кодировнинг «Ўзбекистонда халқ маорифининг 40 йил ичида эришган ютуқлари» каби илмий асарлари бунга мисол бўла олади.

А.Бобохонов «Ўзбекистонда педагогик фикр тараккиёти тарихидан», Педагог олим Й.Абдуллаевнинг «Ёски мактабда хат-савод ўргатиш» деб номланган илмий асарида 1902-1938 йилларда яратилган айрим дарсликлар ҳақида фикр юритилган. Тадқиқотчи М.Инотованинг «Ўзбек алифбе дарсликларининг тарихий тараккиёт босқичлари ва дидактик асослари» мавзусидаги номзодлик диссертацияси дарсликларнинг ривожланиш тарихини ёритишга қаратилган бўлиб, унда 1902-2002 йилларда яратилган алифбе дарсликлари, уларнинг дидактик асослари илмий-педагогик жиҳатдан таҳлил қилинган.

Бугунги кунда республикамиз педагог олимлари Р.Сафарова, Д.Шодиев, М.Рихиева кабиларнинг дарслик яратувчиларга методик ёрдам берувчи тадқиқотлари бекиёсдир. Шунингдек, Н.Тайлаков узлуксиз таълим учун информатикадан ўқув адабиётларининг янги авлодини яратишнинг илмий-педагогик асосларини ёритиб берган.

Ўзбекистон мустақиллигининг илк йилларидаёқ У.Долимовнинг «Маорифимиз дарғалари» номли илмий-педагогик асарида жадид тарбияшунослик мактаби, унинг мазмун ва моҳияти тадқиқ этилган. Мазкур иш дарсликлар тарихи тўғрисида маълумотга эга бўлишда муҳимдир.